

Пише > Радивоје Динуловић

Два домаћинства: Ustvarjalni center Krušče и Сеоски културни центар Марковац – ка изградњи заједница¹⁾

„Two households,
Both alike in dignity...”

Виљем Шекспир²⁾

Шта је, данас, „заједница“, шта тај појам представља, на шта се односи, коме је (и да ли је) заједница потребна, чему служи, како се ствара, а како разграђује и шта све то значи у контексту уметности, културе, друштва – најзад, егзистенције, у најширем смислу речи? Коначно, зашто би ова тема била релевантна када говоримо о сценском дизајну?

Данас готово заборављени Светозар Марковић објавио је 1872. године своју, за мене веома важну и,

такође, застрашујуће актуелну књигу „Србија на истоку“³⁾. Он пише, између осталог о задрузи и задругарству, наглашавајући да је „појам задруге у српском народу... управо нераздвојно свезан са појмом породице“, те да је традиционална форма задруге у (тадашњем) савременом друштву анахрона, јер не почива на, за индустрију карактеристичној, подели рада, већ на самоодрживости. Задруга, дакле, „производи све сама за своје потребе“. Ипак, наглашава Марковић, значајно је то што крајем XIX века „сви највећи мислиоци о друштву сматрају као економски идеал“ оно друштво у ком „би сваки члан радио различите послове наизменце, који одговарају његовим природним склоностима и способностима, а не би био прикован за један посао као савремени европски радник... Једном речи: савремени економски идеал веома је близак у начелу

1) Реализација овог рада подржана је од стране Департмана за архитектуру и урбанизам Факултета техничких наука у Новом Саду кроз пројекат *Имплементација резултата научно-истраживачког и уметничког рада у области Архитектуру, урбанизма и сценског дизајна у наставне процесе ДАУ са циљем њиховог континуираног унапређења*.

2) Shakespeare, W.: *Romeo and Juliet*, https://shakespeare.mit.edu/romeo_juliet/romeo_juliet.1.0.html, преузето 27. 8. 2024.

3) Марковић, С.: *Србија на истоку*, 1872, преузето са интернет странице <https://www.marxists.org/srps/hrva/biblioteka/markovic/1872/srbija-na-istoku/3-lat.htm>, приступљено 27. 8. 2024.

Стваралачки центар Крушче, студио, фото: facebook.com/KrusceCreativeCenter

оном економском строју који постоји у задрузи. Ову страну задруге ваља да проучимо⁴⁾.

И, заиста, мада може звучати апсурдно – ваљало би је проучити, са пуном свешћу о економско-политичком контексту у коме живимо, тачније – баш упркос таквом контексту, који је, конкретно, у домену уметности и културе у највећој мери детерминисан „умет-

4) „У комунистичком друштву, где се нико не бави само једном делатношћу и где се свако може усавршити у било којој жељеној делатности, друштво регулише производњу уопште и тиме ми омогућава да радим једну ствар данас, а другу сутра, да ловим ујутро, пецам послеподне, храним стоку увече, критикујем после вечере, а да, упркос томе, никад не postanем професионални ловац, рибар, сточар или критичар.“, Маркс, К.: *Немачка идеологија*, 1846, према руском преводу, Институт Маркса и Енгелса, Москва, 1932, према: <https://sh.wikipedia.org/wiki/Komunizam>, приступљено 2. 2. 2020.

ничким тржиштем“ (тржиштем уметника и уметничких дела), „креативним индустријама“ и комерцијалним принципима на којима почивају савремени образовни системи у готово свим срединама.

Последично, природа друштвених односа који се у тим околностима развијају води радикалној, а најчешће и искључивој бризи за себе, и запостављању, па и негацији потребе за заједницом или колективитетом било које врсте. Но, као што обично бива, наметнути доминантни економски, политички и идеолошки образци увек производе отпор и реакцију, па то важи, на срећу, и у уметности и култури – тиме, јасно, и у друштву.

Шездесете и седамдесте године прошлог века дошле су бројне подухвате којима је био циљ успостављање креативних заједница, најчешће ван градова,

на приватним поседима или у јавном простору, међу којима су многи били успешни, а неки опстали и до данас. Довољно је да се сетимо Питера Шумана и вишедеценијске епопеје *Bread & Puppet Theater*-а од Њу-јорка (1963) до Гловера у Вермонту (1970), или, у нашој средини, Божидара Мандића и његове Породице бистрих потока на Руднику (1974). Данас, рад Денеша Дебреија⁵⁾ на Келебији, или Драгане Којичић⁶⁾ у Мошорину такође показују виталност и савременост оваквих и сличних концепата. Јасно је да приватни посед нуди висок степен самосталности и слободе – то смо научили још на примеру Вудстока (*Woodstock*), 1969. године – али је, такође, јасно, да својим власницима и (или) корисницима намеће огроман ангажман сваке врсте, као и заиста неограничену одговорност за све што се на тим поседима одвија, у економском, еколошком, организационом, па и у правном смислу.

У том контексту, желим да размотрим два савремена примера – за мене лично и професионално посебно релевантна – како бих установио шта их повезује (по чему су слични), а шта раздваја, или разликује. То су, како је већ у наслову и наведено, *Стваралачки центар Крушче* (*Ustvarjalni center Krušče*)⁷⁾, у истоименом засеоку крај Церкнице, у Словенији, који са тимом сарадника води Томи Јанежич, и, *Сеоски културни центар Марковац*, у истоименом селу крај Велике Планае, у Србији, који, такође са сарадницима, програмски води Анђелка Николић.

5) Денеш Дебреи (*Dőbrei Dénes*) је уметнички директор *Позоришног удружења Моши* (*Nyári Mozi Színházi Közösség*) које делује на његовом породичном имању. Видети на: <https://nyarimozoi.com/sr/>, приступљено 30. 8. 2024.

6) Драгана Којичић је оснивачица *Центра за земљану архитектуру*, који своје активности реализује доминантно на њеном породичном имању. Видети на: <https://zemljanarhitektura.com/?cat=212>, приступљено 30. 8. 2024.

7) Званична интернет страница <https://krusce.si/> је тренутно у реконструкцији. Податке о центру могуће је наћи на адреси: <https://www.transartists.org/en/air/krusce-creative-center>, приступљено 27. 8. 2024.

На оба места сам боравио, по више пута и у различитим улогама – дакле, имам лично, непосредно искуство. Оба центра смештена су на приватним поседима. Оба воде изузетне стваралачке личности чија је основна професија позоришна режија. И Крушче и Марковац посвећени су уметничкој продукцији, али и образовању. Оба су окренута изградњи специфичних заједница. И једном и другом посвећена је изузетна брига и пажња, и један и други доступни су свима – али под веома различитим условима. Такође, сваки од ова два центра има програме намењене различитим циљним групама – различитим унутар сваког од центара, али и различитим међусобно.

Томија Јанежича сам упознао у Љубљани, 2006. године, након чега је он уписао докторске уметничке студије сценског дизајна, у Центру за интердисциплинарне студије Универзитета уметности у Београду⁸⁾. Од тада до данас, тече наша интензивна комуникација и сарадња, на позоришним представама, различитим уметничким пројектима и едукативним програмима – последњих година доминантно на Крушчама⁹⁾.

Центар је основан 2008. на приватном сеоском имању, у брдима изнад Церкнице, које је Јанежич купио и на које се доселио са својом породицом. Начин на који се овај „стваралачки посед“¹⁰⁾ трансформисао кроз време сасвим је несвакидашњи. Породица (која се увећавала) је уређивала један по један објекат некадашњег сеоског домаћинства, најпре за сопствени живот и рад, да би се потом селила у следећи, а претходни прилагођавала потребама реализације програма центра. Тако су данас на Крушчама у функцији

8) Томију Јанежичу је 2007. године одобрена тема докторског уметничког пројекта под насловом „Имагинација у простору – простор у имагиницији“, а за менторе смо именовани Огњенка Милићевић и ја. Нажалост, смрћу професорке Милићевић овај пројекат је прекинут и није настављен.

9) На словеначком језику, топоним „Крушче“ се по падежима мења као именица у множини.

10) Сви наводи у овом делу текста су преузети са интернет странице <https://www.transartists.org/en/air/krusce-creative-center>, приступљено 30. 8. 2024.

Стваралачки центар Крушче, радионица, фото: facebook.com/KrusceCreativeCenter

четири објекта, веома различитих карактеристика. У највећој кући живи породица, али је један њен део намењен гостима, а од недавно је у њој изграђен и мали сценско-гледалишни простор. Други објекат намењен је смештају група и појединаца који учествују у активностима центра, трећи има хибридную радно-резиденцијалну намену, док је четврти (и даље у процесу реконструкције) место одвијања различитих радних формата. Јасно је да се просторне интервенције овим не завршавају, јер већ постоје планови за активирање преосталих објеката на имању, као и уређење различитих амбијената у екстеријеру.

Крушче је место „где се уметност ствара, приказује и о њој дискутује“, а задатак центра је да „подржава, негује и обезбеђује простор за стваралаштво, истражи-

вање, образовање и боравак, подстицајући и охрабрујући везе између уметника и стваралаца различитих струка. Центар Крушче је место смислених сусрета иначе ретко повезаних светова и перспектива, простор међу-професионалних, међу-генерацијских, међу-локалних и међу-народних премошћавања“, укључујући истраживачке и едукативне програме из психодраме и психотерапије, као и педагогије и других области које почивају на групном раду. У сталне програме центра укључени су „мали фестивали“: *Простори*; *Тела*; *Токови* и *Свећови*, као и *Мали фестивал психодраме* – петодневни формат кроз који се истражује „стварање привремене заједнице кроз искуствене радионице, предавања, разговоре и размену уметности у новом

контексту“¹¹⁾. Та привремена заједница, где се „према гостима опходе као према пријатељима“ који се најчешће поново враћају и настављају да учествују у активностима центра, настаје у окружењу потпуно измештеном у сваком смислу речи. Амбијентално – у природном, тихом, шумском пејзажу; локацијски – километрима удаљеном од најближег већег насеља; психолошки – у изолацији која може да значи партиципацију у групним акцијама, а може, напротив, да подразумева самоћу и заустављање, „одбацивање сваког очекивања и притиска да нешто мора бити урађено, произведено или створено“. При свему томе, изузетна брига и пажња посвећени су еколошким питањима и стандардима, на академском, али и на сасвим практичном плану.

ШТА НУДИ И ПРУЖА СТВАРАЛАЧКИ ЦЕНТАР КРУШЧЕ, А ШТА ЗАХТЕВА ЗАУЗВРАТ?

Моје искуство говори да се Крушче доминантно обраћа професионалним ствараоцима, различитим по сваком основу, али решеним да у врло специфичним околностима проведу јасно одређено време и учествују, посвећено и фокусирано, без резерве и задршке, у активностима у којима одлуче да учествују. Крушче нуди и подстиче извршност, нуди подршку у том смислу, а захтева инвестицију – стваралачку, радну, социјалну, психолошку, па и материјалну.

А шта, са друге стране, подржава и подстиче Сеоски културни центар Марковац? И шта од нас очекује, заузврат?

Анђелку Николић сам упознао 2023. на пријемном испиту за упис на докторске студије сценског дизајна, на Факултету техничких наука Универзитета у Новом Саду. Тада смо започели разговоре, размишљања и интензивну комуникацију, а нешто касније и заједнички рад – у позоришту и у образовању. Наша сарадња у настави започета је на факултету, кроз

11) Још од 2013. године, стални гости Крушча су и студенти мастер и докторских уметничких студија сценског дизајна са Факултета техничких наука Универзитета у Новом Саду, за које су креирани посебни радни формати.

предавања и дискусије, али је настављена и развијена у Сеоском културном центру, основаном формално 2020. године као „удружење грађанки и грађана настало као резултат рада Уметничке групе Хоп.ла! у Марковцу код Велике Планае, са циљем поновног покретања културног и друштвеног живота у селу и околини“¹²⁾. Сеоски културни центар Марковац (СКЦМ) „делује у пољу извођачких и визуелних уметности, са фокусом на уметност заједнице, амбијенталну и еколошки одрживу уметност, као и на очување материјалног и нематеријалног културног наслеђа“.

СКЦМ своје активности доминантно реализује у два простора, односно, просторна комплекса, са различитим екстензијама у друге објекте и амбијенте села.

Први је сеоски Дом културе, настао у времену Југославије и социјалистичког друштва, унутар чврсте идеолошке, политичке и културне парадигме, на основу којих су креиране потребе, програми и простори за њихову реализацију¹³⁾. Зграда је, као и многе сродне у Србији, остала без своје примарне намене, у радикално измењеним друштвено-економским околностима. То, у исходу, значи да су у Дом културе усељени различити садржаји – најчешће комерцијалне или административне природе, сасвим непримерени логици објекта, и, истовремено, значи занемаривање и пропадање централног дела куће – велике сале, односно, сценско-гледалишног простора. У том контексту, СКЦМ као организација настала на препознавању потребе за обновом заједнице и заједничких вредности, већ годинама води континуирану кампању за санацију Дома културе и повратак зграде својој првобитној намени. Важно је нагласити да ти напори нису засновани на носталгији или тежњи за повратком у прошлост, већ на сагледавању стварности, данашњег друштвеног

12) Сви наводи у овом делу текста преузети су са интернет странице <https://skcmarkovac.rs/>, приступљено 30. 8. 2024. Председница удружења грађана је Александра Миладиновић, а потпредседница Анђелка Николић.

13) Видети у: *Архитектура објеката домова културе у Републици Србији* (ур.: Динуловић, Р.; Константиновић, Д. и Зековић, М.), ФТН, Нови Сад, 2014.

СКЦ Марковац, кош (амбар), фото: Р. Динуловић

СКЦ Марковац, радионица испод коша (амбара), фото: Р. Динуловић

СКЦ Марковац, библиотека „Екатарина Павловић“, фото: Р. Динуловић

СКЦ Марковац, позоришна представа, фото: skcmarkovac.rs

и политичког контекста, а посебно у локалној заједници, и трагању за новим облицима артикулације и испуњавања аутентичних потреба за образовањем, културом и уметношћу. Та кампања има сасвим конкретне исходе кроз обнову неких делова зграде, и, посебно, кроз активирање велике сале и пратећих простора увођењем читавог низа јавних програма посвећених доступности „културе, образовања и социјалних услуга свим друштвеним групама, без обзира на пол, етничку припадност, место становања или имовно стање. У локалној заједници овај циљ се остварује континуираним радом Читаонице¹⁴⁾ (бесплатне јавне библиотеке) и Дечјег клуба. На широј сцени, удружење се повезује са сличним иницијативама и доприноси јавној кампањи за децентрализацију културе“¹⁵⁾.

Важно је рећи да су програми СКЦМ бесплатни и свима доступни, а да се центар финансира пројектно, средствима различитих фондација и програма за подршку сеоској популацији, као и добровољним донацијама учесника у активностима. У том смислу, сарадња са другим локалним институцијама (школом, Месном заједницом, Општином, амбулантом...), као и установама и манифестацијама ван Марковца¹⁶⁾, усмерена је ка што широј доступности уметничких и културних садржаја.

Кључан за тему којом се овде бавим, међутим, је други простор у ком делује СКЦМ, а то је некадашње сеоско домаћинство, приватни породични посед који је настао у аутентичном сеоском окружењу где је цењено заједништво, посебно у раду, унутар породице, и шире, кроз мобе – „најјачи доказ да поједине породице

осећају своју узајамност у нужди“¹⁷⁾. На свом имању је Витомир Бабић¹⁸⁾ 1915. године саградио породичну кућу, која је касније дограђивана, а имање је даље развијано изградњом помоћних, економских објеката. Ти су објекти, наравно, временом губили своју примарну намену, а последично је њихово грађевинско стање постајало све лошије, све до границе употребљивости и опстанка. Управо су ови објекти постали предмет „руралне рециклаже“, кроз активности и програме СКЦМ, али и кроз трансформације физичке структуре, што је подразумевало и даље подразумева обиман радни и финансијски ангажман.

Конкретно, некадашњи вински подрум претворен је 2020. године у јавну библиотеку, која је две године касније проширена и на објекат некадашње штале. Стари кош (амбар) постао је *ad hoc* позорница као и место окупљања, разговора или заједничког обедовања, док се „читав простор дворишта користи као полигон за одржавање различитих активности за децу предшколског и школског узраста“. Двориште је постало и место рада са студентима, простор амбијенталних сценских поставки, мотив и предмет интердисциплинарних пројеката у уметности, култури и друштву. Један од таквих је и пројекат *Најушћени воћњаци*¹⁹⁾, реализован 2024. у различитим форматима и са различитим учесницима.

Аспекти коришћења, одржавања и ревитализације простора овде представљају изузетно комплексну и деликатну тему. Имање, наиме, и даље припада породици²⁰⁾, чији чланови на њему не живе, али који долазе и у свом (некадашњем) домаћинству проводе време. Са друге стране, делови имања постали су *de*

14) Читаоница је названа „Екатарина Павловић“, по првој писменој Марковчанки.

15) Захвалницу Београдске отворене школе СКЦМ је добио за ангажман на пољу културне децентрализације и борбе за родну равноправност, Признање БеФема за културну мобилност, а Награду Фондације Јелена Шантић за посебан допринос развоју заједнице кроз уметност.

16) БеФем, Независна културна сцена Србије (НКСС), Реконструкција Женски фонд (РЖФ), Фондација Јелена Шантић, Фестивал Beldocs, Global Women Fund...

17) Марковић, С., *Op. cit.*

18) Прадеда Анђелке Николић

19) У оквиру овог пројекта, реализована је радионица са студентима мастер студија сценског дизајна, јуна 2024. у сарадњи СКЦМ и Факултета техничких наука. Успешан исход радионице довео је до идеје о трајној сарадњи ове две институције које припадају различитим секторима, као и укључивању студената и студијских група у рад СКЦМ.

20) Кућа и имање су данас у равноправном власништву Војиславе Николић и Верославе Петровић.

facto јавни простор, иако су у приватном власништву. И још даље, имање онедавно постаје и резиденцијални простор за појединце и групе укључене у програме центра. У овом контексту, и само за те кориснике, боравак и рад на имању могу бити посматрани као изузето простор-време²¹).

Ово, наравно, може деловати као отежавајућа околност за остварење потреба различитих корисника имања. Али, истовремено, то овом домаћинству и догађајима који се на имању одвијају пружа могућност готово незамисливих сусрета и размена – између људи различитих генерација, струка, интересовања, образовања, личних опредељења и одређења. Сасвим је природно да се, у том смислу, активности СКЦМ заснивају „на принципима феминистичке педагогије, која се залаже против традиционалне хијерархије односа у педагошком процесу, а афирмише слободу мисли и говора, критички дух и равноправност учесника у процесу учења и развоја“. Природно је и да СКЦМ развија саветодавни рад и различите облике терапије културом (библиотерапија, филмотерапија...), као и да је „ангажован на пољу бриге за ментално здравље и залаже се за доступност социјалних услуга и у мањим срединама и заједницама, као и против стигматизације психолошких тешкоћа и обољења, која је често присутна у патријархалним срединама“.

ШТА, ДАКЛЕ, НУДИ СКЦМ?

Центар се успоставља, са једне стране, као генератор друштвеног живота локалне заједнице. Такође, то је жаришна тачка окупљања различитих организација, иницијатива и појединаца са сличним или сродним намерама и циљевима. СКЦМ нуди програме, простор за разговор, размену идеја, нуди едукацију и могућности за конкретно деловање, са снажним фокусом на очување и бригу о природи, окружењу, материјалној и нематеријалној баштини – не само локалној.

21) То се јасно показало на примеру радионице у оквиру пројекта *Напушени воћњаци*.

Али, изнад свега, СКЦМ нуди, како сам лично доживео, топлину, осећај припадности, бриге за све и за свакога, посвећење личним потребама различитих врста, подршку, помоћ, ослонац, па и вођство. А шта од нас очекује? Па, очекује да узвратимо, њима или, још пре, неком другом, на исти или сличан начин. Очекује да освестимо своје способности у грађењу и неговању заједница – онаких какве су нам потребне, специфичних, различитих, посебних – зато што их се сећамо, или их препознајемо, или зато што можемо да их замислимо.

Да се вратим, сада, на почетна питања. Моје је најдубље уверење да је, данас, у савременом „друштву спектакла“, у идеолошком смислу основна функција сценског дизајна „успостављање егзистенцијалне празнине“²²). То конкретно значи изузимање, демаркацију простор-времена из укупне, потпуно загушене и садржајима пренасељене стварности, а како би та празнина могла постати нова стваралачка тема и изазов. На такав начин гледам и на питање заједнице која настаје у изузетом, дефинисаном хронотопу, физички удаљеном од свакодневице, а у примерима које сам навео. Тачније, и важније – у наново промишљеној свакодневици. Ово видим како кључно важно: не привремено изузимање, како бисмо се бар на неко време удаљили од егзистенције коју недовољно волимо, већ изградња нових, нама одговарајућих, аутентичних стварности. Те су стварности, наравно, различите, личне, индивидуалне – али теже заједничком. И тиме постају основ за промишљање, па и конструкцију нове реалности. Без колосалних или утопијских амбиција, али и без устезања да верујемо, дамо значај и покажемо другима оно што радимо, коначно – да их позовемо у своја домаћинства и са њима их поделимо. Тако разумем заједницу и задругу у свету и времену у којима живимо.

22) Из дефиниције која гласи: „Сценски дизајн је сложена област људског деловања која у савременом друштву успоставља механизме артикулације егзистенцијалне и (или) онтолошке празнине“, С. Милићевић и Р. Динуловић, 2013.